

श्रीमद्वटोदरमहाराजाश्रयानुगृहीतः

उपनिषद्वाक्यमहाकोशः

[223 उपनिषदां वाक्यैः सम्भृतः]

[पूर्वार्धः]

कर्ता

साधले इत्युपाह्वः शम्भुपुत्रो गजाननः

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

मानितविश्वविद्यालयः, नवदेहली

श्रीमद्वटोदरमहाराजाश्रयानुगृहीतः

उपनिषद्वाक्यमहाकोशः

[223 उपनिषदां वाक्यैः सम्भृतः]

[पूर्वार्धः]

कर्ता

साधले इत्युपाह्वः शम्भुपुत्रो गजाननः

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

मानितविश्वविद्यालयः

(भारतशासन-मानवसंसाधनविकास-मन्त्रालयाधीनम्)

नवदेहली

PREFACE

The first volume of the Upaniṣad Vākya Mahā-Kośa or a Concordance of Upaniṣadic sentences is now presented to the Sanskrit knowing public. It will be interesting to note here the circumstances leading to the publication of this helpful but voluminous work.

While working as a Shastri in some leading printing houses of Bombay, I was entrusted by the Gujarati Printing Press to prepare an edition of the Bhagavad Gita with eleven commentaries, mostly unpublished. In making an attempt to trace the original sources of the quotations from the Upaniṣads and the Puranas, I found Col. Jacob's concordance useful but not altogether satisfactory. This Concordance was compiled from forty-five Upaniṣads only, and is therefore by no means exhaustive, and consequently a large number of citations could not be traced with the help of Col. Jacob's work.

In the eleven commentaries on the Bhagavad Gita citations are made not only from the 108 well known Upaniṣads, but also from many others which are either not known or very insufficiently known. This naturally necessitated a patient search for further manuscripts in the archives of the manuscript libraries throughout the length and breadth of India.

The search which proved very successful showed the existence of no less than 223 Upaniṣads. These Upaniṣads were collected, and a list of sentences occurring in them was made out in an alphabetical order after a sustained labour of several years. It is hardly necessary to mention that this list proved very helpful in tracing the citations occurring in the eleven commentaries on Gita to their original sources. The edition of the Bhagavad Gita was ultimately published by the Gujarati Printing Press, Bombay.

By the time I finished the list of sentences in the 223 Upaniṣads in my collection, the number of sentences had already gone beyond forty thousand. Lest this labour of years may go in vain if it be not printed and published, I decided at the advice of my friends and well wishers to print the book as quickly as possible. Being already 72

उपनिषन्नामादिसूची।

उपनिषन्नामानि	तत्संकेतनामानि	प्रथमांकः	द्वितीयांकः	तृतीयांकः
1 अक्षमालोपनिषत्	अ.मा.	वाक्यात्मकः		
		मंत्रात्मकश्च		
2 अक्ष्युपनिषत्	अक्ष्युप.	*वाक्यात्मकः		
	अक्ष्यु.	*पद्यात्मकश्च		
3 अथर्वशिखोपनिषत्	अ.शिखो., अ.शि.	वाक्यात्मकः		
0. अथर्ववेदसंहिता	अथर्व., अथर्व.सं.	कांडात्मकः		
4 अथर्वशिरउपनिषत् (शिवोप. रुद्रोप.)	अ.शिरः.	खंडात्मकः	वाक्यात्मकः	
			मंत्रात्मकश्च	
5 अद्वयतारकोपनिषत्	अद्वयता., अ.ता.	वाक्यात्मकः		
		पद्यात्मकश्च		
6 अद्वैतप्रकरणम् (मांडू.)	अद्वैत.	पद्यात्मकः		
7 अद्वैतोपनिषत्	अद्वैतो.	वाक्यात्मकः		
8 अद्वैतभावनोपनिषत्	अद्वैत.भा.	वाक्यात्मकः		
9 अध्यात्मोपनिषत्	अध्यात्मो.	वाक्यात्मकः		
		पद्यात्मकश्च		
10 अनुभवसारोपनिषत्	अनु. सा.	वाक्यात्मकः		
		पद्यात्मकश्च		

* गद्यं पद्यमिति प्राहुर्वाङ्मयं द्विविधं बुधैः। वर्णमात्रप्रभेदेन बहुविधं स्मृतम्॥ पद्यं चतुष्पदी, तच्च वृत्तं जातिरिति द्विधा। वृत्तमक्षरसङ्ख्यातं जातिर्मात्राकृता भवेत्॥ वाक्यं स्याद्योग्यता-काङ्क्षासत्तियुक्तः पदोच्चयः। वाक्योच्चयो महावाक्यमित्थं वाक्यं द्विधा मतम्॥ स्वार्थ-बोधसमाप्तानामङ्गाङ्गित्वव्यपेक्षया। वाक्यानामेकवाक्यत्वं पुनः सम्भूय जायते॥ ॥ वह्निपुराणे—प्राप्यते ज्ञानकथनं परलोकसुभाषितम्। स्वर्गापवर्गसिद्ध्यर्थं भाषितं यत्सुशोभनम्॥ वाक्यं मुनिवरैः शान्तैस्तद्विज्ञेयं सुभाषितम्॥ रागद्वेषानृतक्रोधकामतृष्णानुसारि यत्॥ वाक्यं निरयहेतुत्वात्तदभाषितमुच्यते॥ संस्कृतेनापि किं तेन मृदुना ललितेन वा॥ अविद्यारागवाक्येन संसारक्लेशहेतुना॥ यच्छ्रुत्वा जायते पुण्यं रागादीनां च संक्षयः। निरुद्धमपि तद्वाक्यं विज्ञेयमतिशोभनम्॥ [इति श. चिं. कोशः]

अथ भगवान् शाण्डिल्यःपरमेष्ठिनं..अधीहि भो ब्रह्मेति	गान्धर्वो. 1
अथ भर्गः..भाभिर्गतिरस्य हीति भर्गः	मैत्रा. 617
अथ भारद्वाजः कुमारं पप्रच्छ	सि. शि. 1
अथ भुसुण्डः कालग्निरुद्रं...(भस्म-) माहात्म्यं ब्रूहि...	बृ. जा. 611
अथ भुसुण्डः कालाग्निरुद्रं विभूतियोगमनुब्रूहीति होवाच	बृ. जा. 311
अथ भुसुण्डः...भस्मस्नानविधिं...	बृ. जा. 411
अथ मर्त्याऽमृतोभवत्यत्रब्रह्मसमश्नुते (कठो 6114+	बृह. 41417
अथ मा प्रातरुपसीदथाः	छां. 611311
अथ य आत्मा स सेतुः	छां. उ. 81411
अथ य इच्छेत्पुत्रोमेपण्डितो विगीतः...(विजिगीतः-मा. पा.)	बृ. उ. 61411
(?)अथ मूत्रद्वारेण निष्क्रान्तं	मैत्रा. 314
अथ य इमाः परा सम्पद्यमाना एवोपास्ते	आर्षे. 814
अथ य एवं वेद ब्रह्मवशः स्यात्	2 प्रणवो. 9
अथ यच्छुद्धे अक्षरे अभिव्याहरति	3 ऐत. 312
अथ यतेर्नियमः कथमिति पृष्टं...पितामहः...विरक्तः सन् यो...	ना. प. 711
अथ यदतः परो दिवो ज्योतिर्दीप्यते विश्वतः पृष्ठेषु...	छां.उ. 311317
अथ यदा सुषुप्तो भवति यदा न कस्यचन...वेद	बृ.उ. 211119
अथ यदि ते कर्मविचिकित्सा वा वृत्तविचिकित्सा वा स्यात्	तैत्ति. 111113
अथ यदिदमस्मिन्ब्रह्मपुरे दहरं	छां. उ. 81111
अथ यदि द्विमात्रेण मनसि सम्पद्यते	प्रश्नो. 514
अथ यदि महज्जिगमिषेत्	छान्दो. 51214
अथ यदु चैवास्मिञ्छव्यं कुर्वन्ति	छां. 411515
अथ यदुत्तरं सा द्यौर्मूर्तिमत्स्वगृहेष्वभिजायते	संहितो. 412
अथ यद्यज्ञ इत्याचक्षते ब्रह्मचर्यमेव	छां. उ. 81511
अथ यद्यल्पविच्चित्तवान् भवति	छान्दो. 71512
अथ यद्युदक आत्मानं पश्येत् (परिपश्येत्-मा. पा.)	बृ. उ. 61416
अथ यद्येनमूष्मसूपालभेत प्रजापतिं....	छांदो. 212214

श्रीमद्वटोदरमहाराजाश्रयानुगृहीतः

उपनिषद्वाक्यमहाकोशः

[223 उपनिषदां वाक्यैः सम्भृतः]

[उत्तरार्धः]

कर्ता

साधले इत्युपाह्वः शम्भुपुत्रो गजाननः

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

मानितविश्वविद्यालयः, नवदेहली

श्रीमद्वटोदरमहाराजाश्रयानुगृहीतः

उपनिषद्वाक्यमहाकोशः

[223 उपनिषदां वाक्यैः सम्भृतः]

[उत्तरार्धः]

कर्ता

साधले इत्युपाह्वः शम्भुपुत्रो गजाननः

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

मानितविश्वविद्यालयः

(भारतशासन-मानवसंसाधनविकास-मन्त्रालयाधीनम्)

नवदेहली

PREFACE

It gives me great pleasure to be able to publish the second Volume of the Upanishad-vakya-maha-kosha and put it before the Sanskrit knowing public, in such a short time. After publishing the first part. I have found some 15 more Upanishads, and I have made useful additions by selecting principle sentences from them in this volume. They are given as an appendix at the end of this work. Many useful suggestions have been made to me by learned men, friends and well wishers, and I am thankful for them to all. If God grants me still longer life, strenght, and clear intellegence to work and means to publish, I hope to carry them out and put into print. Upto now collections of 108 Upanishads have been published by different booksellers, but some of them are very incorrect. The total number of Upanishads found and studied by me is 239: hence there are 130 more Upanishads which are not printed together in one neat volume. A few of these hitherto little known Upanishads have been published by different men and publishers, but are not available to all desirous of reading them. I therefore hope to publish them all. A selected anthology of some of the best passages (सुभाषितम्) of Upanishads is also prepared by me, and a short word index arranged according to Vedantic divisions of subjects is being prepared by me. To publish all these require financial help form the public interested in this sort of work. By the grace of God who always fulfills the good desires of His devotees, I hope to publish them all one by one i.e. first the collection of 239 Upanishads, the selection of best passages from the Upanishads (उपनिषत्सूक्तिमुक्ताहारः) and a word index called उपनिषद्विषयमपदार्थकोशः The subject matter of all these Upanishads is vast and varied, and it is not therefor necessary here to discuss it. In preparing this work, my collaborator Shastri Balkrishna Bhasker Vaidya and Shastri Vidyalkar Anant Yagneshwar Dhupkar have laid me under obligation by helping me in many ways and so also I am indebted to all those who have very kindly and sympathetically reviewed the first Vol. of this work. I thank them all. Last but not the least I, as well as the Sanskrit loving public, are deeply under obliga-

पशुपाशपरः शान्तः परमज्ञानदेशिकः। शिवः शिवाय भूतानां तं विज्ञाय विमुच्यते	शिवो. 1116
पशुभ्य एकं प्रायच्छत्	बृह. 11511.2
पशुमान् भवति यस्तथाऽधीते	संहितो. 111
पशुषु पञ्चविधं सामोपासीत	छांदो. 2।6।11
पशूनांरूपमन्नस्य.. [श्रीसू. 11ऋ.खि.	5।87।11
पशून्देवताभ्यः प्रत्यौहत्	बृह. 1।2।7
पशून्न निन्देतद्ब्रतम्	छां. 2।18।2
पशूँश्च मह्यमावहं जीवनं च दिशो दश	महाना. 2।9
पशूँस्ताँश्चके वायव्यान् [पु.सू.6+	चित्त्यु. 12।4
[+ऋ.अ. 8।4।18=मं. 10।90।8	वा.सं. 3।16
पश्चाज्जन्मान्तरशतैर्योगादेव विमुच्यते	यो.शि. 1।55
पश्चात्प्रतीच्यस्ताः समुद्रात्समुद्रः मेवापियन्ति	छांदो. 6।10।11
पश्चादग्नेः संविशति चर्मणि वा स्थण्डिले वा	छान्दो. 5।2।8
पश्चादुभयं पुरस्तादित्युपतिष्ठते	सन्ध्यो. 2
पश्चाद्भ्रूयायीत पूर्वोक्तक्रमतः मन्त्रवित्...	अ.ना. 22
पश्चाद्भ्रूमिमथो पुरः [चित्त्यु. 12।2+	पु.सू. 5
[ऋ.अ. 8।4।17=मं.10।90।5+	वा.सं. 3।15
पश्चान्मायादासी प्रकटिता	सामर. 2
पश्चिमदलेकपिलवर्णे यदाविश्राम्यतेमनः	विश्रामो. 5
पश्चिमा गरुडवाहिनी वैष्णवी	गायत्रीर.5
पश्चिमां तृतीया कुक्षिर्भवति	गायत्रीर. 3
पश्चिमाभिमुखं लिङ्गं....तं ध्यात्वाऽऽकर्षयेज्जगत्	योगरा. 8
पश्चिमाभिमुखां भूत्वा भुवरिति व्याहृतिस्त्रैष्टुभं...	महो. 1।4
पश्चिमाभिमुखो भूत्वा भूरितिव्याहृतिर्यजुविदः	चतुर्थे. 1
पश्चिच्यायां भवतु सरस्वती	गायत्रीर. 3
पश्चिच्यायां वैराग्यस्थानं	भस्यजा. 2।9

राष्ट्रीयसंस्कृतसंस्थानम्

(भारतशासन-मानवसंसाधनविकासमन्त्रालयाधीनः,
राष्ट्रीयमूल्याङ्कन-प्रत्यायनपरिषदा 'ए'-श्रेण्या प्रत्यायितः मानितविश्वविद्यालयः)

56-57, इन्स्टीट्यूशनल एरिया, जनकपुरी, नवदेहली-110058

दूरभाष : 011-28524993, 28521994, 28520977

email : rsks@nda.vsnl.net.in

website : www.sanskrit.nic.in